

„DEMOKRATÁNAK LENNI MINDENEKELŐTT
ANNYIT JELENT, MINT NEM FÉLNI”

BIBÓ ISTVÁN
1911 – 1979

BIBÓ ISTVÁN EMLÉKBIZOTTSÁG.

1988

ANTAL TAMÁS

Bibó István és Szeged szellemi kapcsolata

A 20. század egyik legismertebb és mégis legrejtélyesebb gondolkodója volt. A teljes politikai életrajza máig sem készült el, noha a személyéről, tudományos és morálfilozófiai nézeteiről, politikai szerepvállalásáról, demokrata hitvallásáról és az ezekért való kiállásról sokan sokfélét írtak. Az elmúlt évtizedekben szinte minden közíró, politikus valahogyan kapcsolódni törekedett a szellemi örökségéhez. A jelen tanulmányban a „szegediségét” vizsgáljuk – nem azt, hogy Szeged hogyan kapcsolódott hozzá, hanem azt, hogy ő miként kapcsolódott a városhoz. Nem elsőként tesszük ezt, de olyan nézőpontból, amely talán eddig nem volt széles körben alkalmazott.

Az egyetemi könyvtár igazgatói tisztét betöltő idősebb Bibó István (1877–1935) családja¹ Szegedre költözésekor a fiatal Bibó István 1925 őszén iratkozott be a piarista gimnáziumba – korábbi szóhasználatlaltal: kegyes oskolába. Már az évben a Vézner (Vékey) Károly latintanár vezetésével megalakult Segítő Egyesület alkönyvtárosává választották. Testgyakorlás kivételével általában minden tárgyból jelese volt, akárcsak Pesten. Hetedikes korában kezdett szerepelni az önképzőkörben. Görög nyelvből Xenophón gazdasági értekezésének, az Oikonomikosznak *A derék férfi tiszte* című fejezete volt kitűzve pályatételül. Az első díjat – Domán Mátyás bútort- és szőnyeg-nagykereskedő 20 pengős adományát – Bibó nyerte el. Ugyanekkor pályaművet írt történelemből is: a *Jogban az erő* jelígejű munkájára szintén első díjat kapott; a címe *A királyi szék betöltése hazánkban Szent István halálától a Pragmatica Sanctióig* (a díj ugyancsak 20 pengő volt, Tóth Imre keresztényszocialista közéleti férfiú ajándéka).² Később az önképzőkör vezetőségébe is bekerült, ahol a főjegyző az egyik osztálytársa, Ortutay Gyula³ lett, ő pedig a főkönyvtáros tisztségét kapta. Ekkor is részt vett a történelmi pályázaton: *A török hódoltság művelődési viszonyai* címmel kitűzött tétel első díját ezúttal is ő nyerte el. Jelígeje jelképes lehet: „Ne bánts a magyart!” De a bíráló is jellemző Bibó érdeklődésének irányára: „Szerzőjének fejlett történelmi érzéke van. A lényeges dolgokat ki tudja válogatni, művésziösen csoportosítani és tömören előadni. Hibája, hogy nagyrészt a politikai, nem a művelődési viszonyokra helyezi a súlyt. Kiállítása gondos, ízléses.”⁴

A nyomtatott iskolai értesítőkből nem derül ki, hogy Bibó jeleskedett-e másban, mint pl. atlétikában (ahogy Ortutay). A cserkészcsapatról szóló beszámolóban sem olvasni a nevét (mint pl. Straub F. Brúnóét, aki

Nagyváradon született, de szintén Szegeden tanult⁵), így nem valószínű, hogy Bibó tényleg cserkészkedett volna barátaival, Ortutay Gyulával („Tutussal”) és Reitzer Bélával.⁶ Nem volt tagja a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának sem, mint a legközelebbi barátja, Erdei Ferenc,⁷ noha Reitzer⁸ is szorgosan dolgozott a Buday György⁹ vezette lelkes, baloldali értelmiségi társaságban, Radnóti Miklós szavaival: „a növelő közösségben”.¹⁰ „Én nemhogy forradalmárnak, de baloldalinak se nevezhetném magam akkori koromban” – vélekedett utóbb Bibó.¹¹

1929 és 1933 között végezte el Szegeden a jogász szakot. Az egyetemi évek alatt szemináriumi segédként vett részt a jogbölcseleti szeminárium munkájában, különösen a jogtudományi szakkatalógus vezetésében. 1933-ban jog-, majd 1934-ben államtudományi doktori fokozatot szerzett; *sub auspiciis Gubernatoris* avatták doktorrá, az ünnepségen a kormányzót Szily Kálmán államtitkár képviselte. A disszertációi a *Kényszer, jog, szabadság*, illetve a *Szankciók kérdése a nemzetközi jogban* címekeket viselték.¹² Ezzel Bibó első szegedi korszaka voltaképpen befejeződött, mert 1933–34-ben ösztöndíjjal a bécsi Collegium Hungaricumban folytatta tanulmányait, közismerten többek között Hans Kelsen előadásait látogatta, 1934–35-ben pedig a genfi The Graduate Institute of International Studies hallgatója volt, azután 1936-ban Hágában, 1937-ben Párizsban, 1938-ban ismét Genfben képezte magát. Intellektusa „megtermékenyülhetett a korabeli Európa néhány olyan fontos szellemi műhelyén folyó munka eredményeivel, amelyek a magyar politikai gondolkodásban szokatlannak, új, eredeti iránynak tűnhettek. [...] a nyugati egyetemeken szilárd polgárrá vált, a hazai »tanácstalanság« teljesen eltűnt gondolkodásából és magatartásából” – fogalmazott róla Szentpéteri István 1989-ben.¹³

Közismert az is, hogy a szegedi jogász-professzorok közül különösen a jogfilozófus és jogszociológus Horváth Barna, valamint a nemzetközi jogász Buza László gyakorolt nagy hatást Bibóra. Az egyetemi éve alatt a „kényszer, jog és szabadság” témájában készített több művet, mint említettük, később értekezést is. Az 1933-ban írt változatot, mint kari pályázatra benyújtott tanulmányt, Erekly István és Horváth Barna az értékelésben ekként méltatta: „Érdeke, hogy a kényszer és szabadság tételes jogi alakzataira (vis absoluta, compulsiva, büntetőjogi beszámíthatóság, végrehajtás, büntetés, retorsio, háború, alanyi jog, szabadságjogok, politikai szabadság, stb.) is kiterjeszti a figyelmét. [...] Finom, hajlékony, leleményes és elegáns gondolatvezetés árulják el a szerző kétségtelen rátermettségét és vérbeli tehetségét. A pályamunka olyan kiváló színvonalat képvisel, hogy nem csak a pályadíjra érdemes, hanem némi átdolgozás után publikációra is, és önálló, értékes tudományos teljesítménynek tekinthető.” 1935-ben meg is jelent.¹⁴ Ugyancsak fontos utalni a fiatal Bibó filozófiai tájékozódására, amelyre nyilvánvalóan hatással volt Bartók György, az Erdélyi Iskola tagja, akinél elsőéves korában hallgatta a filozófia egyetemes történelmét.

Érdekes az eddigiekhez hozzátenni, hogy az 1930-as évek első felében – tehát Bibó egyetemi tanulmányai időszakában – Szegeden és Csongrád vármegyében több baloldali jogász is praktizált; oly személyek, akik később ugyancsak országos ismertségre tettek szert, akkoriban pedig büntető ügyekben védőként léptek fel szélső baloldali vádlottak mellett, akikkel szemben számos bűnvádi eljárás volt folyamatban az 1921. évi III. tc. („rendtörvény”) alapján. Közéjük tartozott pl. Burger Béla, aki Bojta Béla néven 1945-ben a Népbíróságok Országos Tanácsát szervezte, 1948-tól vezette, azután Molnár Erik, aki bár kecskeméti ügy-

véd volt, de Szegeden is védett szervezkedő kommunistákat, ő maga 1950 és 1956 között a Legfelsőbb Bíróság elnöke, illetve igazságügy-miniszter is lett. Itt ténykedett még Czibula Antal is, aki a tanácsköztársaság idején a rövid életű szegedi direktórium elnöke volt, majd szabadságvesztésre ítélték emiatt, és a büntetéseit kitöltve éppen az 1930-as évek elején kezdett újra ügyvédként működni, 1945-től pedig pár évig a város tiszti főügyésze volt.¹⁵ Tehát a szegedi környezetben nem csak Erdeire, Ortutayra, Straubra vagy József Attilára hatottak a baloldali nézetek.

Bibó István külföldi útjai idején, 1934 nyarán egyben a pesti királyi törvényszék fogalmazógyakornoka lett, ezután különböző budapesti székhelyű bíróságoknál teljesített szolgálatot, majd 1938-ban az Igazságügyminisztériumba került.¹⁶ Édesapja 1935-ben meghalt, így ezután már csak az ő sírja kötötte Szegedhez. Mégis 1940. június 13-án a szegedi egyetemen habilitált jogbölcselet tárgykörből. A próbaelőadására *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma* címmel került sor, amelyben a századfordulótól kezdve áttekintette a főbb jogelméleti irányzatokat. A magántanári előadói jogkörét 1941-ben Kolozsvárra helyezték át, miután a Ferenc József Tudományegyetem jogi kara – egyedülként – visszaköltözött Erdély kulturális fővárosába.¹⁷ Ez azonban csak 1944-ig tartott.

1945 februárjától az Ideiglenes Nemzeti Kormány Belügyminisztériumába került be, ahol barátja, Erdei Ferenc lett a miniszter. Kettejük közeli kapcsolata még Szegeden mélyült el, amely magában foglalta a kibontakozó politikai, társadalomelméleti nézeteik ütköztetését is. Azonban míg Erdei időközben egyre erőteljesebben fordult a parasztpárti jogi-szociológiai szemléletből a leninizmus és a Horthy-korszak hatalmi elitjével szembeni forradalmi nézet felé, addig Bibó megtartotta a mérsékeltebb, a

magyar parasztságot és a magyar urbánus értelmiséget egy rendszerben látó, baloldali demokrata hitvallását. Ez a korábbi Márciusi Frontban (1937–1938) elfoglalt álláspontjára is vonatkozott.¹⁸ Ortutay ekként fogalmazta meg mindezt 1954-ben: „Egyik legragyogóbb tehetség volt közöttünk, intellektuálisan talán a legfinomabb koponya, s az is igaz, soha nem alkudott meg magával, mindig a meggyőződését írta... Ő nem volt a mi oldalunkon, igaz a Szegedi Fiatalok idején sem: utált minden kollektivitást, s később is a maga baloldali humánus, polgári intellektualizmusával távol tartotta magát tőlünk a két világháború között is.”¹⁹

Bár hívták katedrára Debrecenbe, nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést 1946 nyarán szintén Szegedre kapott, ezzel kezdődött életének mondhatni második szegedi korszaka. Egyetemi előadásai közül Dénes Iván Zoltánnak és Balog Ivánnak, valamint a néhai Szentpéteri Istvánnak köszönhetően részletesen ismertek (rekonstruáltak) a jogfilozófiai előadások 1942-ből, a szociológiai előadások 1946-ból, a bevezetés a politikatudományba 1946/47-ből és a nemzetközi jog ugyancsak 1946/47-ből, valamint kiskollégiumai 1947/48-ból.²⁰ 1946 őszén az előző évben alakult szegedi Közművelődési Tanács a tagjai közé választotta, amely egyik feladata a tanyai iskolákban megindult szabadművelődési tanfolyam szervezése volt a paraszt és munkás ifjak részére. 1947-ben fővárosi elfoglaltsága miatt – ez a Teleki Pál [majd Kelet-európai] Tudományos Intézet Társadalomtudományi Intézetének vezetését jelentette – egyetemi tanári teendői alól részben szabadságolták. Bár a főkollégium előadásaiban és a vizsgáztatásban helyettesítették, a kiskollégiumok előadását és egyéb egyetemi teendőit még ellátta.

A politikatán professzoraként 1946-ban és 1947-ben igen aktív közéleti tevékenységet is kifejtett Szegeden nyilvános előa-

dásain keresztül. A néhány éve elhunyt polihisztor, Péter László ekként emlékezett az egyik rendezvényre, amelyik az 1946 szeptemberében alapított Kálmány Lajos Kör²¹ keretében zajlott: „Falragaszon, újságban is hirdettük *Csütörtök Esték* címmel előadás-sorozatunkat a központi egyetem aulájában. Lőkös Zoltánnal [a Délmagyarország egykori, később a Vasárnapi Hírek főszerkesztőjével (A.T.)] kidolgoztuk négy előadás tervét. Október 17-én Bálint Sándor *Alföld és egyetem*, 24-én Marót Károly *Népköltészet – műköltészet*, november 7-én Bibó István *Népi jogpolitika*, 14-én Nagy Zoltán *Alföldi művészeti emlékek* címmel tart – tartott – előadást. A szegediekkel meg is beszéltük a tervet. De Bibó »utazó professzor« volt [vagyis nem Szegeden lakott (A.T.)], nem tudtunk vele idejében beszélni, és elköveztük a merészséget, hogy kinyomattuk a falragaszt híre-tudta nélkül. Megérdeklődtük, mikor érkezik, s Lőkös Zoltánnal a nagyállomáson vártuk, nehogy előbb lássa meg valahol a plakátokat, mielőtt (legalább utólag) közöljük vele, hogy megkérdezése nélkül eldöntöttük, miről tartson előadást. Amikor szégyenkezve előhozakodtunk a dologgal, Bibó nagyot nevetett, vállalta a huszárcsínyt, de rögtön meg is mondta, hogy ő nem arról fog beszélni, amit mi várunk tőle. Mi ugyanis a barátainktól, Bónis György professzortól és Tárkány Szűcs Ernőtől ismert népi jogéletkutatás, jogi néprajz szellemében szerettük volna Bibótól azt hallani, hogy amint a népdalból Bartók és Kodály szintjén magas művészet válik, amint a népművészetből – Györffy István tanításának óhaja szerint – sajátosan magyar képző- és iparművészet lesz, valahogy úgy lehetne a paraszti jogérzék, jogszokás, évszázadokon át kialakult falusi jogi intézmények s hasonlók alapján »jogpolitikát« alkotni és végrehajtani.”²²

Az előadás gondolati magva más volt. A sajtóban az alábbi összegzés jelent meg róla: Bibó „előadása elején a jogalkotások, törvények homályos, érthetetlen fogalmazását kifogásolható panaszokkal foglalkozott és megállapította, hogy ezen a téren nem szabad a dolgokat túlkomplikálni, de a túlzott egyszerűségekre való törekvés is zavart okozhat. Példának a magyar közigazgatás joganyagát vette és történeti visszapillantást vetett a magyar közigazgatás kialakulására. Kifejtette, hogy a közigazgatás a múltban három tényezőtől tevődött össze; a földesúri, vármegyei, továbbá a Habsburg központi rendszer osztrák közigazgatási vonalából és a városi közigazgatás vonalából. Mindhárom azonban teljesen idegen uralmi szervezet fenntartását jelentette, és ezért beszélt olyan nyelven, amelyet az igazgatott tömeg, tehát a munkásság és parasztság széles rétegei nem érthettek meg. [...] Előadása végén hangsúlyozta, hogy intézményeink nemzetivé, népivé, nem akkor válnak, amikor történeti vagy néprajzi sallangokkal építjük fel őket, hanem ha a valóságos szükségletekből, feladatokból igyekszünk őket felnevelni, és a konkrét felelősségvállalás jegyében építjük ki intézményeinket, posztjainkat, jogszabályainkat.”²³ Péter László e megjegyzést fűzte hozzá utólag: „Igen, ekkor már mi is láttuk, hogy ez az igazi »népi jogpolitika«.”²⁴

Egy héttel később Bibó már *Magyarország nemzetközi helyzete* címmel adott elő az egyetem központi aulájában, amiből azért érdemes idézni, mert bemutatja, hogy még 1946 őszén sem látta reálisnak a szovjet típusú népi demokrácia, a proletárdiktatúra teljes hazai győzelmét. „Érdekes történeti átpillantás után szembeszállt a különösen az utóbbi negyedszázadban kialakult rémképekkel, amelyek között különösen a *pánszlávizmus* töltötte be nagy szerepét. Kifejtette, hogy nemcsak a mai Szovjetunió, de még a régi Oroszországnak

sem volt szándékában semmiféle politikai egyesítése a bennünket környező szláv államoknak. Magyarország mégis mint egy fiktív hivatást csinált abból, hogy a szláv államok közé élkelődik, de ezt Európában senki sem értékelte semmire, mert merőben filológus elképzelés volt csupán, végül pedig a német politikába való tragikus sodródást jelentette. [...] Sorra megcáfolta Bibó professzor a többi felállított rémképet és illúziót, mint például *a szovjet tagállam lehetőségének hangoztatását*. [...] Éppen a marxizmus éles realizmusán keresztül a Szovjetunió mai vezetői is tisztában vannak azzal, hogy a történetileg kialakult államoknak erős tényei nem olyan egyszerűen átírható valamik. A ma nagyon komplikált, de tartósnak ígérkező világpolitikai egyensúlyt sem akarja egyetlen állam sem bekebelezési tendenciákkal megbolygatni. A 25 éves külön szovjet állami lét után pedig a Szovjetunió a maga államiságába, egyébként sem akar idegen nemzeteket bevonni.”²⁵ Erre azonban később rácaffolt a történelem...

A Magyar Kommunista Párt értelmiségi tagjai Szabad Parlament elnevezéssel – hívták az MKP szabadegyetemének is – szintén előadásokat szerveztek. Fórumot, szóláslehetőséget kívánták biztosítani azoknak a szegedi baloldali szellemi kiválóságoknak, akik ritkán szerepeltek a nagy nyilvánosság előtt. Egy-egy szabadon választott témát előadásban dolgoztak fel, s azt vita követte. November 23-án Bibó következett *Demokrácia és önkormányzat* címmel a Kálvin téri pártszékházban. „Előadásában kitért a demokrácia kettős értelmezésére. Foglalkozott a magyar demokrácia nehézségeivel. Megállapította, hogy nálunk a demokrácia késleltetett életforma. Rámutatott, hogy közigazgatásunkat gyökerében kell megreformálni, mert a régi kereteknek személy szerinti cseréje még nem demokrácia.”²⁶ Ezt a következtetést

a szegedi kommunisták később is idézték ekként: „hiába volt meg a személycsere, ha közigazgatási reformot nem készít a kormányzat”.²⁷

1947-ben már maga a Szegedi Tudományegyetem és a város szabadművelődési felügyelője (az utóbbi a Vallás- és Közoktatási Minisztérium Szabadművelődési Ügyosztálya alá tartozott a koalíciós időszakban) is hirdetett ún. szabadegyetemi rendezvényeket, amelyen Bibó ugyancsak vállalt előadást, jelesen szociológiai témában.²⁸ A pedagógusok világnézeti tanfolyamán az európai és a magyar politika és társadalmi fejlődés nagy vonalairól, a nevelők világnézeti tanfolyamán a magyar demokrácia aktuális problémáiról beszélt.²⁹ A Mérnökök és Technikusok Szakszervezete politikai szemináriumán *Fasizmus, polgári és népi demokrácia, szocializmus* címmel adott elő.³⁰ Egy hírlapi interjúban az 1947. évi párizsi békeszerződéssel kapcsolatos politikai felelősségről nyilatkozott, amelyben a felelősséget elsősorban Horthy Miklósról hártotta Sztójay Döme miniszterelnöki kinevezésére, valamint a sikertelen kiugrási kísérlet (1944. október 15.) miatt Magyarországot ért nemzetközi hitelvesztésre tekintettel.³¹ A Nemzeti Parasztpárt rendezvényén „népünk-nemzetünk sorskérdései köréből” tartott nyilvános előadást, feltéve az ismét aktuális kérdést: *Lehetünk-e magyarok? (Kell-e értelmiség?)*.³² A Főiskolai Ifjúsági Egyesületben pedig *A jog- és államtudomány szerepe a társadalomban* című előadását hallgathatták az érdeklődők.³³

Az 1947 márciusában – a már említett Kálmány Lajos Kör kezdeményezésére – útjára indult *Tiszatáj* folyóiratnak szerkesztőbizottsági tagja lett.³⁴ A hasábjain hamarosan esszéit közölte *Értelmiség és szakszerűség* címmel: a magyar helyzet vázolója után visszapillantást vetett a magyar értelmiség történeti kialakulására,

foglalkozott az értelmiség akkori politikai és társadalmi tudatával, végül az „értelmiségi probléma” megoldásának elemeivel.³⁵

Még 1948-ban is szerepelt a szegedi nyilvánosság előtt. Májusban az ügyvédi kamarában a Jogászok Szabad Szakszervezete helyi tagozatának előadássorozata keretében *A magyar közigazgatás kórképe* volt a témája, s a hazai közigazgatás történelmi összetevőit ismertette, kiemelve azt, hogy korábban nem volt benne népi elem, ezért annak mind a szervezeti elveit, mind az egységeit, illetve azok hatáskörét és eljárását meg kell reformálni.³⁶

Tovább lépve az időben: a Szegedtől való újabb elszakadását – legalábbis formailag – Antalffy Györgynek – korábbi aljegyzőnek és polgármester-helyettesnek – a Politika Tanszékre történt kinevezése eredményezte. A döntő elhatározás a „legfelsőbb pártszervektől” jött, magát a hivatalos döntést a Vallás- és Közoktatási Minisztérium egyik főosztályvezetője írta alá. A Magyar Tudományos Tanács kezdeményezésére megkérdeztek több ismert jogáspolitikust, Ries István igazságügy-minisztert, Hajdú Gyula igazságügyi államtitkárt, Beér János belügyminiszteri osztályvezetőt és Szabó Imre miniszteri tanácsost is. Ennek az lett az eredménye, hogy többek áthelyezése útján Antalffy György és a jogász-festőművész Ruttkay György Pécsről Szegedre, Vas Tibor, a jogbölcselet helyettes előadója pedig innen Pécsre került, noha nem sokkal azelőtt helyezték át a Tisza-parti városba Debrecenből – a cserék végén egyedül Bibónak nem jutott katedra, s ekkor már a Kelet-európai Tudományos Intézet sem létezett. Végül 1950. szeptember 8-án a szegedi jogi kar (csak 1949–50-ben: Jog- és Közigazgatástudományi Kar!) „ez idei dékánja”, a szintén Horváth Barna-tanítvány Szabó József „illetékes helyről nyert felhívás alapján” felszólította (a fogalmazványban a „felkérlek” szó szerepelt), hogy a nyugdí-

jazás iránti kérelmét mielőbb terjessze elő.³⁷ Szabadfalvi József felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, miszerint „a dékáni aláírással csupán az a gond, hogy Szabó József az 1948/49-es tanévben volt dékán, azt követően pedig prodékán, de ez utóbbi ciklust már maga sem töltötte ki”.³⁸ (Az 1950/51. tanévben, amikor a levél keletkezett, a dékán máris Antalffy volt.) A sors sajátos fordulata, hogy Ruszoly József szerint Szabó József is ugyanazon a napon kapta meg az azonos tartalmú felszólítását, csak nem levélben, hanem telefonon.³⁹ Mindenesetre szeptember 15-én a VKM Bibó Istvánt a tényleges szolgálat alól azonnali hatállyal felmentette, s rendelkezési állományba helyezte. Ekkor 39 éves volt.

Szabó József egy 1957 januárjában írt levelében beszámolt arról, hogy a szegedi kari tanács ülésén felvetette a Bibó részére fölállítandó „Közigazgatástan” tanszék tervét.⁴⁰ A kar levélben fordult a szakminisztériumhoz Bibó „azonnali rehabilitálását” kérve. Természetesen ez nem valósulhatott meg⁴¹ – olyannyira, hogy helyette a börtönévek következtek.

Szeged és Bibó kapcsolata valójában nem fejeződött be ezen a ponton. Az elhunyt (1979) után Bibó bizonyos szempontokból tekintve élőbb lett, mint valaha. Helyesebben a szellemisége. Már 1979-ben a magyar szellemi élet 75 képviselője emlékkönyvvel tisztelgett életműve és személye előtt, amit egyelőre szamizdatként terjesztettek.⁴² Vajda Mihály filozófus értékelése szerint ez az emlékkönyv gyakorlatilag a Kádár-rendszer hazugságokra épült közmegegyezésének nyílt felmondása volt. A kötet egyszersmind a népi és az urbánus ellenzék összefogásából született.⁴³

Szegeden 1988. szeptember 28-án megalakult a Bibó István Emlékbizottság, amelyet a helyi sajtó úgy kommentált, hogy „a hír értéke felér a szenzációk aktualitásának mindenkori súlyával”.⁴⁴ A szegedi fiatalság

különböző szellemi műhelyeinek kezdeményezése volt mindez: az *Aetas*, a Gondolat-Jel és a Harmadkor szerkesztősége, a Galiba Kör (a JATE társadalomtudományi köre), a Károlyi Mihály Kollégium Társadalomtudományi Köre, valamint a Móra Ferenc Társadalomtudományi Szekció és a Szegedi Egyetemi Műhely részvételével. Az alapítók így fogalmazták meg intenciójukat: „a magyar társadalom jelenlegi válságos helyzete indokolta teszi, hogy egy olyan kiemelkedő jelentőségű felsőoktatási intézményben, ahol a hazai szellemi élet alakítói jelentős hányadának képzése folyik, egy olyan sokoldalú, kritikusan, de egyben hazája sorsáért való felelősségtől áthatva gondolkodó és cselekvő egyéniségnek, mint Bibó István volt, a magyar társadalom demokratizálásáért folytatott elméleti és gyakorlati tevékenységét befogadják.”⁴⁵ A bizottság hamarosan egy hatpontos programtervezetet mutatott be, melyek között szerepelt egy emléktábla fölavatása a halálának májusi, tizedik évfordulóján, Bibó emlékére *Nemzet és demokrácia* címmel vitanapok szervezése, az életművét áttekintő előadás-sorozat, *Bibó István Szegeden* elnevezésű kiállítás, a Bibó-archívum létrehozása, továbbá az évfordulón elhangzó előadások és hozzászólások kötetben való megjelentetése. Az emlékbizottság a szervezéshez három védnököt is felkért – ifj. Bibó Istvánt, Ilia Mihály irodalomtörténészt és Vásárhelyi Miklóst, Nagy Imre második kormányának sajtófőnökét. „Arra pedig – folytatta az idézett sajtóközlemény anonim szerzője –, hogy az *Eltorzult magyar alkot, zsákutcás magyar történelem, A zsidókérdés Magyarországon 1945 után*, az *Emlékirat* és a többi nagy mű szerzőjét a huszadik századi magyar kultúrában végre az őt megillető rangra emelni szándékozó kezdeményezés Szeged városához kötődik – biztos vagyok benne, egykoron még nagyon büszkék leszünk.”

A bizottság elnöke Bellavics István, az *Aetas* szerkesztője lett.⁴⁶

1989. május 12. és 14. között került sor a tervezett konferenciára⁴⁷ a József Attila Tudományegyetemen, amelyen Pozsgay Imre államminiszter is részt vett. Az első napon három előadás hangzott el: először társadalomtudósok, Körösenyi András és Molnár Gusztáv beszéltek. Körösenyi azt elemezte, hogy mi a szerepe az ideológiának a politikai tagoltság kialakulásában az akkori Magyarországon. Az „alternatív szervezetek” – részletesebben az SZDSZ-t és az MDF-et – vizsgálva megállapította, hogy azok nem egységesek ideológiailag, ezért arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a politikai kultúra, a tradíciók és a hatalomhoz való viszony jelentősebb szerepet játszik majd az új szervezetek teremtődésénél, mint az ideológia. Molnár Gusztáv *Milyen politikai irányzatok lehetségesek a mai Magyarországon* címmel tartott előadást. Biró Zoltán, az MDF első elnöke pedig azt a kérdést vizsgálta, hogy vonható-e párhuzam az 1945. évi és az akkori helyzet között. Olyan értelemben igenlően adta meg a választ, hogy a bármely oldalhoz való „csapódás” helyett akkor is a lehetséges harmadik, saját utat kerestük – s ezt Bibó István igyekezett a teoretikus szintről *használható politikai gyakorlattá* fejleszteni –, és az 1989 tavaszi helyzetben is ez látszott a legkívánatosabbnak.⁴⁸ A második napon

is a „harmadik utas” törekvéseket vizsgálták a felszólalók, azután pedig az 1948 utáni magyar társadalom- és politikafejlődés szerepelt a fő témák között, illetve a polgárosodás esélyeit kutatták a vitában résztvevők. A Fekete Házban emlékkiállítás nyílt Bibó tiszteletére, itt számos dokumentum mellett családi fotókat, korabeli folyóiratokat, könyveket állítottak ki.⁴⁹ (Az emlékbizottság egy alapítvány létrehozását is elhatározta, amely létrejött ugyan, de finanszírozási problémák miatt 2000 körül megszűnt.)

A rendezvénysorozaton összesen mintegy 400-an vettek részt, a hazai kutatók mellett felvidékiek, vajdaságiak, kárpátaljaiak és Nyugaton élő magyarok. Képviselettel magát szinte az összes, 1989-ben létező hazai politikai irányzat.⁵⁰

Bibó István elválaszthatatlan Szeged múltjától és jelenétől is. Mind munkásságában, mind tágabb életútjában a Tisza-parti város, különösen annak oktatási intézményei, visszatérő helyet foglalt/foglaltak el. Nevét ma már utca is őrzi. Bár a gyakorló jogászi és a politikai pályája nem Szegeden bontakozott ki, annál fontosabb az itt élők számára a tudósi nagysága és azok a művei, amelyek kimunkálásában a szegedi évek, velük az alma mater és az európai város is lényeges szerepet játszottak.

Jegyzetek

1. A Bibó István életéről és a Bibó családról szóló gazdag szakirodalmat összefoglalja: Szabados József: *Bibó István szegedi éveit. (Emlékezés a száz éve született tudósra)*. In: FORVM (Acta Jur. et Pol. Szeged). 2011/2. sz. 157–168. o.,

ide: 157–158. o.; Révész Béla: *Bibó István (1911–1979)*. In: FORVM (Acta Jur. et Pol. Szeged). 2020/1. sz. 47–76. o., különösen: 47–56. o., 75–76. o.; Szilágyi Sándor (szerk.): *Bibó István*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 395–467. o. (Az életrajz Kenedi János, a bibliográfia Székely Beáta munkája.)

- 2 Huszár Tibor: *Bibó István (1911–1979). Élet-út dokumentumokban*. Osiris, Budapest, 1995. 84. o.
- 3 Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, akadémikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–1950), a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja (1958–1978).
- 4 Huszár 1995, 84. o.
- 5 Straub F. Brúnó (1914–1996) biokémikus, akadémikus, országgyűlési képviselő (1985–1990), a Népköztársaság Elnöki Tanácsának utolsó elnöke (1988–1989).
- 6 Péter László: *Bibó és Szeged. Hetvenötödik születésnapjára*. In: Délmagyarország (a továbbiakban: DM), 1986. augusztus 2. (6. o.)
- 7 Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, akadémikus, a koalíciós időszakban baloldali pársztpárti politikus, az ideiglenes nemzeti kormány belügyminisztere (1944–1945), később földművelésügyi miniszter (1949–1953, 1954–1955), igazságügy-miniszter (1953–1954), a minisztertanács elnökhelyettese (1955–1956), az MTA főtitkára (1957–1964, 1970–1971).
- 8 Reitzer Béla (1911–1942) jogász, szociológus, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának egyik alapítója (1930).
- 9 Buday György (1907–1990) jogász, később grafikus, fametsző, a szegedi egyetemisták Bethlen Gábor Körének vezetője (1927–1932), a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának alapítója és elnöke (1932–1938). 1949-től angliai emigrációban élt.
- 10 Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. = A magyar irodalom története, VI. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 528. o.
- 11 Huszár 1995, 30. o.
- 12 Ámán Ildikó: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből*. SZTE ÁJTK, Szeged, 2021. 157–159. o.
- 13 Szentpéteri István: *Az emberi és polgári szabadságjogokért. A fiatal Bibó István szegedi éveit*. In: Szeged. 1989/3. sz. 42–43. o.
- 14 Szabadsfalvi 2011, 162. o., Huszár 1995, 94–97. o.
- 15 Antal Tamás: *Szélsőbaloldali büntető ügyek a Szegedi Kir. Ítéltábla előtt a világgazdasági válság idején*. In: Ünnepi kötet Dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára. = Acta Jur. et Pol. Szeged. Tomus LXXXI. SZTE ÁJTK, Szeged, 2018. 27–38. o.
- 16 Révész Béla: *Bibó István és az Igazságügy-minisztérium – 1938–1944*. In: Jogelméleti Szemle. 2018/3. sz. 138–166. o.
- 17 Szabadsfalvi 2011, 164–165. o.; Ruzsoly József: *Bibó István a szegedi jogi karon*. In: Jogtudományi Közlöny. 1992/3–4. sz. 91–115. o., ide: 95–101. o.
- 18 Huszár Tibor: *Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*. = A Makói Múzeum Füzetei 68. Makó, 1991. 50–69. o.
- 19 Ortutay Gyula: *Napló I. 1938–1954*. Alexandra, Pécs, 2009. 519. o.
- 20 Dénes Iván Zoltán, Balogh Iván et al. (szerk.): *Bibó István egyetemi előadásai, 1942–1949*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.; Balogh Iván: *Hogyan hatott Szeged Bibó Istvánra és Bibó István Szegedre?* In: Hegedűs Anita, Medgyesi Konstantin (szerk.): *A szegediség változásai*. Szeged, 2020. 126–135. o., ide: 128. o.
- 21 Kálmány Lajos (1852–1919) katolikus pap, néprajzkutató, a Dugonics Társaság egyik alapítója. A róla elnevezett kör elnökévé Almásy János hódmezővásárhelyi tanárjelöltet, a Tankönyvkiadó későbbi főszerkesztőjét választották.
- 22 Péter 1986, 6. o.
- 23 Bibó professzor előadása a Kálmány Lajos körben. DM 1946. november 9. (3. o.)
- 24 Péter 1986, 6. o.
- 25 Magyarországnak be kell kapcsolódnia a szláv közösségbe. Bibó István professzor érdekes előadása a „pánszláv mumusról” és a „tagállam” rémképről. DM 1946. november 14. (1. o.)

26. Bibó professzor előadása az MKP szabadparlamentjén. DM 1946. november 24. (4. o.)
27. Sürgősen rendezzék a közalkalmazottak fizetését. Meg kell reformálni a közigazgatást! DM 1946. december 1. (5. o.)
28. Szabadegyetem indul Szegeden. DM 1947. január 17. (2. o.)
29. Bibó István előadásai a pedagógusok tanfolyamán. DM 1947. április 17. (6. o.), május 6. (5. o.); Bibó István előadása. DM 1947. május 30. (4. o.)
30. Szakszervezeti hírek. DM 1947. június 18. (4. o.)
31. A békeszerződés súlyosságát nem lehet a demokratikus kormányzás számlájára írni. Beszélgetés Bibó István professzorral a Szabadság-párt szegedi gyűléséről. DM 1947. június 22. (5. o.)
32. Bibó professzor előadás. DM 1947. augusztus 10. (8. o.)
33. A Főiskolai Ifjúsági Egyesület [...]. DM 1947. november 20. (2. o.)
34. Március elején megjelenik a „Tiszatáj”. DM 1947. február 18. (5. o.)
35. A „Tiszatáj”. DM 1947. július 20. (4. o.); Tiszatáj. 1947/4. sz. 1–11. o.
36. Dr. Bibó István a magyar közigazgatásról. DM 1948. május 21. (2. o.)
37. Ruszoly József: *Bibó István tudománykarunkon*. In: Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. = Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. LXXVII. SZTE ÁJTK, Szeged, 2014. 457–466. o., ide: 464–465. o.
38. Szabadfalvi 2011, 167. o.
39. Ruszoly 2014, 465. o.; Huszár 1995, 416–417. o.; lásd még: Ruszoly József: *Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól*. In: Uő.: „és így is a mi korunk”. Írások és források Magyarország alkotmánytörténetéhez, 1944–1949. Püski, Szeged, 2006. 243–248. o.
40. Bibó és Szabó személyes viszonyáról lásd még: Révész Béla: „Az élőhalott értelmiség nemzedéke”. *Mozzanatok Szabó József és Bibó István közös történetéből*. In: Uő. (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014. 147–173. o.; Révész Béla: *Két Horváth Barna-tanítvány kapcsolata: Bibó István és Szabó József*. In: Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies. 2016/2. sz. 191–211 o.; Révész Béla: *Bibó árnyékában? Bibó István és Szabó József csendes barátsága*. In: Világosság. 2013/1–2. sz. 327–353. o.
41. Szabadfalvi 2011, 167–168. o.
42. *Bibó-emlékkönyv*. Századvég, Budapest–Bern, 1991. (második, változatlan szövegű kiadás); lásd hozzá: Révész Béla: *Bibó István utóéletének első tíz éve*. In: FORVM (Acta Jur. et Pol. Szeged). 2020/4. sz. 151–175. o., különösen: 156–169. o.
43. Révész 2020/1, 56. o.; Révész 2020/4, 157–158. o., 161–162. o.; Varga Domokos György: *Új médiatörténelem, 1989–2010. A magyar rendszerváltozás tömegközlésének természetrajzához*. <https://mek.oszk.hu/13300/13313/13313.pdf> (45. o.) [szövegállapot: 2022. augusztus 18.]
44. Bibó István Emlékbizottság. DM 1988. október 22. (4. o.)
45. Uo.
46. Uo.
47. S. I.: *Bibó István reinkarnációja. Koszorúzás, dombormű, kiállítás, alapítvány*. DM 1989. május 4. (5. o.)
48. S. I.: *Bibó-emlékkonferencia*. DM 1989. május 13. (4. o.)
49. Nemzet és demokrácia. Talán most sikerül, amit Bibó is akart. DM 1989. május 15. (1. o.); A Bibó-életmű nem kisajátítható. DM 1989. május 15. (3. o.)
50. Uo. 1. o.

A VÁROS FOLYÓIRATA

SZEGED

35. évfolyam 5. szám 2023. május

BIBÓ ISTVÁN ÉS SZEGED SZELLEMI KAPCSOLATA
GERENTSÉR LÁSZLÓ – A TUDOMÁNYOS VIVÁS BÖLCS DOKTORA
KLASSZIKUSOK, KARIKATÚRÁK
LECHNER ÖDÖN JÉGPALOTÁJA